

L'EDUCACIÓ DURANT ELS PRIMERS ANYS DEL FRANQUISME. MESTRES DE LES ESCOLES PÚBLIQUES D'INCA (1940-1950)

Antoni Aulí Ginard,¹ Joan Pons Julià²

1. Mestre de Primària i EF. Investigador.
toniag10@hotmail.com

2. Mestre jubilat i investigador.
joanponsjulia@gmail.com

Paraules clau: Inca, franquisme, ensenyament, mestres.

Resum. *El règim franquista pretenia acabar amb l'obra educativa de la Segona República Espanyola, difondre dins les escoles els principis ideològics dels vencedors de la Guerra Civil, establir un ideari pedagògic basat en el nacionalcatolicisme i depurar del magisteri el personal docent que no fos afí al règim. El sistema educatiu franquista es va definir com a autoritari, nacionalcatòlic, sexista, classista, ultra nacionalista espanyol, dogmàtic, doctrinal, reaccionari i oposat a les innovacions pedagògiques; tot al contrari del que proposava el sistema educatiu de la República, que es caracteritzava per ser democràtic, laic, promotor de la igualtat de sexes mitjançant la coeducació (encara que no s'arribàs a implantar a Mallorca), igualitari, integrador, respectuós amb les llengües i la cultura pròpies de les regions autònomes, plural, contrari a l'adoctrinament i obert a les innovacions pedagògiques.*

Amb aquest panorama, els mestres i les mestres, que havien sofert un procés de depuració i alguns i algunes havien hagut de deixar el magisteri, complien sanció o encara tenien pendent la resolució del seu expedient, es veien en l'obligació de compaginar una normativa tremendament estricta amb les pràctiques renovadores que molts d'ells havien après durant la seva formació a través d'uns plans d'estudis modèlics, molt diferents als que s'implantarien a partir de 1940.

En aquesta comunicació volem tractar tots els canvis que va sofrir l'educació després de la Guerra Civil i també fer un breu estudi biogràfic sobre els mestres i les mestres que van exercir a les escoles públiques d'Inca entre 1940 i 1950.

Keywords: Inca, francoism, education, teachers.

Abstract. *The Francoist regime sought to end the educational work of the Second Spanish Republic, spread in the schools the ideological principles of the victors of the Civil War, establish a pedagogical ideology based on national Catholicism and purge the teaching staff from the teaching staff who were not related to regime The Francoist educational system was defined as authoritarian, national-Catholic, sexist, classist, ultra-nationalist Spanish, dogmatic, doctrinal, reactionary and opposed to pedagogical innovations. Quite the opposite of what the Republic's education system proposed, which was characterized by being democratic, secular, promoting gender equality through co-education (even if it was not implemented in Mallorca), egalitarian, integrative, respectful of languages and the culture of the autonomous regions, plural, opposed to indoctrination and open to pedagogical innovations.*

With this scenario, the teachers, who had undergone a process of purification and some had had to leave the teaching profession, were serving a sanction or still had the resolution of their file pending, saw themselves with the obligation to combine a regulation tremendously strict with the renewing practices that many of them had learned during their training through model curricula, very different from those that would be implemented from 1940.

In this communication we want to deal with all the changes that education underwent after the Civil War and also do a brief biographical study of the teachers who worked in the public schools of Inca between 1940 and 1950.

1. INTRODUCCIÓ

1.1. L'educació franquista entre 1939 i 1950

El règim franquista pretenia eliminar l'obra educativa de la Segona República Espanyola, difondre dins les escoles els principis ideològics dels vencedors de la Guerra Civil, establir un ideari pedagògic basat en el nacionalcatolicisme i depurar del magisteri el personal docent que no fos afí al règim. El sistema educatiu franquista es va definir com autoritari, nacionalcatòlic, sexista, claustrista, ultranacionalista espanyol, dogmàtic, doctrinal, reaccionari i oposat a les innovacions pedagògiques; tot al contrari del que proposava el sistema educatiu de la República que es caracteritzava per ser democràtic, laic, promotor de la igualtat de sexes mitjançant la coeducació, igualitari, integrador, respectuós amb les llengües i cultura pròpies de les regions autònomes, plural, contrari a l'adoctrinament i obert a les innovacions pedagògiques.

L'autoritarisme era un dels trets essencials del règim franquista, del qual formava part el sistema educatiu. Per això, els principis que regien la relació

entre mestres i alumnes eren els d'unitat, jerarquia, obediència i disciplina. Un dels objectius principals era *formar la voluntat, la consciència i el caràcter del nin en ordre al compliment del deure i el seu destí etern*. Els mestres no havien de mostrar només als alumnes la necessitat del principi d'autoritat a l'escola, sinó també en tots els nivells de la vida. Hom pot parlar d'escola autoritària o fins i tot d'escola quarter. El pedagog Adolfo Maíllo proposava un ambient educatiu caracteritzat per la disciplina, l'esperit de servei i la repressió ascètica dels impulsos naturals. El publicista franquista Antonio J. Onieva defensava l'autoritarisme dient:

El que obedece se goza en dar gusto al superior, y esta satisfacción de complacer a otro es un modo de quererle, de amarle. Es más fácil obedecer que mandar. El que obedece, no se equivoca; el que manda puede equivocarse. Quien da una orden tiene que pensar si es posible su cumplimiento; en cambio, está libre de tal preocupación el que obedece [...] Sólo la disciplina hace grandes a los pueblos. Un pueblo donde todo el mundo cumple con su deber es un pueblo ideal. ¿Cómo se cumple con el deber? Acatando las órdenes de los superiores y llevándolas a la práctica.

El nacionalcatolicisme determinava el sistema educatiu franquista degut que la religió catòlica inspirava els programes educatius de tots els nivells. S'havia d'impregnar d'esperit religiós la tasca educativa, així com d'esperit patriòtic. Per altra banda, l'escola pública era subsidiària dels col·legis de l'Església, especialment pel que fa a l'ensenyament mitjà.

L'article 5 de la Llei d'ensenyament primari de 1945 deia: *La educación primaria, inspirándose en el sentido católico, consubstancial con la tradición escolar española, se ajustará a los principios del Dogma y de la Moral católica y a las disposiciones del Derecho Canónico vigente.*

El sistema educatiu franquista era sexista; establí l'estricta separació de nins i nines, i una formació diferenciada per a ambdós sexes. Considerava que la coeducació era contrària als principis religiosos del moviment i la suprimia *por antipedagógica i antieducativa, para que la educación de los niños y las niñas responda a los principios de sana moral y esté de acuerdo con todos los postulados de nuestra gloriosa tradición.*

A més a més, l'educació havia de ser diferenciada. José Pemartín, cap del Servei Nacional d'Ensenyament Superior i Mitjà del Ministeri d'Educació, havia dit que les dones que fessin el batxillerat i arribassin a la Universitat n'havien de ser una excepció i que el seu destí havia de ser la llar: *Se debe tratar de encauzar la gran corriente de estudiantas [sic] apartándolas de la pedantería feminista de bachilleras y universitarias que deben ser la excep-*

ción, orientándolas hacia su propio magnífico ser femenino que se desarrolla en el hogar.

Així l'educació de les nines es caracteritzava per un nivell educatiu inferior i per una educació diferent encaminada que assolissin el seu rol de mestresses de casa, a través de la des-valorització continuada de la seva espontaneïtat i la seva manera de ser, ja que fes el que fes la nina era considerada per definició inferior al nin, que constituïa el model general d'individu. Això va significar la introducció d'assignatures especials per a les nines seguint el criteri establert per una ordre de març de 1938 que deia: *En las escuelas de niñas brillará la femineidad más rotunda, procurando las maestras, con labores y enseñanzas apropiadas al hogar, dar carácter a sus escuelas, tendiendo a una contribución práctica a favor de nuestro glorioso ejército.*

L'educació franquista era per demés classista. De fet, existien dos sistemes educatius al país: un per a les famílies de les classes altes i mitjanes que duïen els seus fills als col·legis religiosos, i que aconseguïen arribar a la Universitat, i un altre per als sectors socials menys afavorits, que duïen els seus fills a les escoles nacionals i que quasi mai passaven de l'ensenyament primari, i s'incorporaven tot d'una al mercat de treball.

L'altra gran pedra angular era l'ultranacionalisme espanyol. La Llei d'ensenyament primari de 1945 diu al respecte:

Artículo sexto. Es misión de la educación primaria, mediante una disciplina rigurosa, conseguir un espíritu nacional fuerte y unido e instalar en el alma de las futuras generaciones la alegría y el orgullo de la Patria, de acuerdo con las normas del Movimiento y sus Organismos.

Artículo séptimo. La lengua española, vínculo fundamental de la comunidad hispánica, será obligatoria y objeto de cultivo especial, como imprescindible instrumento de expresión y de formación humana, en toda la educación primaria nacional.

El dogmatisme estava present en totes les disciplines i era més evident en l'ensenyament de la història, supeditada a la doctrina de l'Església catòlica i de la Falange (FET i de las JONS). Com va destacar l'historiador Manuel Tuñón de Lara: *En la educación franquista la historia estaba considerada «como una simple interpretación ideológica del pasado que servirá para modelar el espíritu de los niños y de los jóvenes», «una sierva de la enseñanza política y eclesiástica».*

A una circular de març de 1938 de la Inspecció de Primer Ensenyament es deia: *Es preciso que en las lecturas comentadas, en la enseñanza de las Cien-*

cias, de la Historia, de la Geografía, se aproveche cualquier tema para deducir consecuencias morales y religiosas... En el qüestionari de Geografia i Història per a alumnes de Segon Ensenyament publicat el 14 d'abril de 1939 s'inclouen epígrafs com els que segueixen:

...de la Dictadura de Primo de Rivera se destacaba el «retorno a los principios de autoridad»; sobre la Segunda República Española se proponía estudiar: «los pseudointelectuales despechados, la masonería y los financieros judíos internacionales hacen caer la monarquía. La segunda República. Sus desastres, sus desórdenes, sus crímenes»; sobre el fascismo, en cambio, «su sentido nacional, espiritual e histórico que restituye su dignidad a la persona humana». Y como colofón: «Superioridad moral de nuestro espíritu imperial.

El que pretenia el sistema educatiu franquista era més adoctrinar i no ensenyar. Dins les aules, els materials i llibres de text havien de passar la censura per evitar que hi hagués continguts considerats massa liberals; per tant, quedaven prohibits aquells aspectes relacionats amb els darrers corrents científics o pedagògics europeus, i eren dominants els continguts i valors de la religió catòlica. L'article núm. 1 de la Llei d'ensenyament primari de 1945 deia: *La educación primaria tiene como objetivo formar la voluntad, la conciencia y el carácter del niño para el cumplimiento del deber y su destino eterno; infundir el amor y la idea de servicio a la patria, de acuerdo con los principios inspiradores del Movimiento.*

En un curset d'orientació al setembre de 1939 es diu als mestres assistents: *Orientemos a los niños según el programa de la Falange que presenta nuestro serenísimo Caudillo, enseñémosles... que viviremos en franca literalidad vertical, como en las formaciones de las unidades del Ejército.*

A partir de 1940, aquesta funció la va desenvolupar l'assignatura de *Formación del Espíritu Nacional*, que era impartida per membres de Falange Española Tradicionalista y de las JONS.

Per altra banda, el caràcter reaccionari de la tasca educativa franquista i la seva oposició a qualsevol innovació pedagògica es pot observar en un discurs pronunciat pel tinent de batle de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona davant els mestres assistents a un curset d'orientació celebrat l'any 1939:

Se ha de lograr la transformación entera de aquel Magisterio que se llamó español, sin serlo más que por residencia, porque prescindía de la luz que irradiaban los propios pedagogos nacionales como Luís Vives, San José de Calasanz, San Ignacio de Loyola y el moderno Padre Manjón y buscaba ser reflejo de las orientaciones extranjeras de los Pestalozzi, de los Froebel, de los Decroly y de los Montessori; de aquel lastimoso Magisterio que se inspiró exclusivamente en

los principios de la revolución francesa, de la libertad, de la igualdad y la fraternidad, a través de los cuales llegó a la escuela sin Dios...

El desenvolupament cultural de la Segona República fou extirpat de forma abrupta amb el règim franquista. Un gran sector d'intel·lectuals fou condemnat a l'exili i la història es va posar al servei propagandístic nacional. Es va reprimir la llibertat d'expressió en tots els mitjans de comunicació, es va imposar el castellà com a llengua única, i mitjançant el control dels mitjans el règim enviava a la societat una imatge propagandística de si mateix. La cultura oficial fins i tot va comptar amb una obra del propi general Franco, la pel·lícula *Raza*. Es va prohibir la importació de llibres i revistes estrangeres, la qual cosa impedí la lectura d'autors d'altres països, i van perdre molta importància els músics espanyols.

La Universitat fou una de les institucions que més es va deteriorar. L'exili de la major part dels catedràtics de la República va fer que cap als anys 40 més d'un 60 % de la plantilla de professors fos totalment nova –i en ella Falange, catòlics, propagandistes i Opus Dei es disputaven les places vacants– i que fos controlada pel sindicat de tall falangista SEU. No fou fins a l'any 1943 quan la LOU (Llei d'ordenació universitària) va despolititzar la Universitat en funció de l'ideari nacionalcatòlic, marcat per la vigilància constant de professors i alumnes. Mentre que les despeses en defensa i exèrcit creixien, les d'educació disminuïen.

Per als vencedors de la guerra, *la Patria* navegava amb ritme segur: grans projectes per a la construcció d'embassaments i carreteres, estudi per practicar una repoblació forestal sense precedents a les terres cremades i pelades per la guerra, concessió de crèdits per realitzar prospeccions petrolíferes, mètodes revolucionaris per incrementar la indústria conservera, etc. Per altra banda, tornava a cobrar *su debida importancia* la festa taurina, descuidada durant la República, i causava entusiasme el futbol.

La Secció Femenina de Falange pretenia desenvolupar nombroses activitats, partint de la tasca de les instructoras seleccionades d'entre el més granat de la classe mitjana, creant la Germandat de la ciutat i el camp, dirigides per les filles de camperols rics i les de puericultura; organitzar corals de la Secció Femenina, així com revalorar el folklore popular; impartir classes nocturnes per a les criades que no sabessin llegir ni escriure; una Secció de Costura i Propaganda en què es projectaven documentals cinematogràfics alemanys i italians, com el titulat *Alas milagrosas*, sobre l'aviació del III Reich. Per altra banda, s'organitzaven classes de mecanografia, taquigrafia i comptabilitat per a la gran quantitat d'al·lotes que trobaven col·locació com a secretàries a les empreses.

Dia 1 d'abril de 1940 va tenir lloc la primera desfilada de la Victòria, fent passar canons, tancs, metralladores i tropes per les rambles de les ciutats, amb altaveus que transmetien els himnes de sempre. Al dia següent, s'inauguraven a l'Escorial les obres d'*El Valle de los Caídos*, monument que perpetuaria els morts del bàndol feixista a la seva *Cruzada*. La basílica seria foradada en roca viva pels presoners republicans i tendria una capacitat per a tres mil persones. Damunt d'ella s'aixecaria una creu de cent cinquanta metres d'alçada visible a llarga distància. Finalment la seva construcció va durar divuit anys, hi participaren 20.000 presoners polítics, i allà es van enterrar prop de 34.000 persones d'ambdós bàndols contendents. Es va inaugurar finalment dia 1 d'abril de 1959, commemorant el vintè aniversari de la victòria franquista.

1.2. La tasca dels mestres i les mestres

El nou règim es va trobar diferents tipus de mestres que havien de ser els i les responsables de formar els homes i les dones del demà, o això deien ells. Amb aquesta tessitura hi va haver mestres que des del primer moment es van mostrar fidels als sollevats i ben aviat van seguir exercint a les escoles on tenien la plaça o a una altra de millor com a premi a la seva fidelitat. D'altres van poder seguir amb la seva professió després de sofrir constants investigacions sobre la seva moral, la seva conducta i la forma que tenien d'ensenyar; uns processos que en major o menor mesura van afectar de forma important a la majoria. Un tercer grup important de docents es van quedar sense feina i foren apartats del magisteri, que era la seva vocació. I per acabar, algunes de les vacants foren cobertes per persones fidels al règim franquista que no tenien cap titulació i els únics mèrits de les quals havien estat lluitar al costat de les tropes sollevades o tenir un paper polític destacat en el cop d'estat de juliol de 1936.

Segons el Dr. Gabriel Barceló Bauzà, les aules franquistes a Mallorca eren contradictòries, ja que gràcies als estudis etnogràfics realitzats a partir dels materials que reflecteixen la pràctica quotidiana es pot observar la diferència que hi ha entre la normativa que regulava el funcionament de l'escola franquista i el que realment acabava succeint dins les aules.

No es pot oblidar que molts dels mestres que exerciren en els anys quaranta eren els mateixos que abans de la Guerra. Mestres que havien estat depurats, això sí, però que també eren hereus d'una cultura escolar anterior i, sobretot, eren dipositaris de tota una sèrie de coneixements i recursos metodològics que feren que en un context de transformació política la seva pràctica escolar reflectís més continuïtats que ruptures.¹

1 Barceló Bauzà, G.: *La enseñanza primaria en Mallorca (1939-1949)*. *Cultura y prácticas escolares*. Tesis doctoral.

En definitiva, un gran nombre de mestres dels primers anys del franquisme, els més joves, havien cursat els seus estudis amb el Pla Professional de 1931, que va canviar radicalment la formació dels mestres i les mestres, i del qual van sortir els millors professionals de l'educació del segle XX.

Però aquell regim necessitava produir els seus mestres. Torna a separar-se l'Escola Normal dels homes de la de les dones. Es va substituir el Pla professional del batxiller, que permetia aconseguir el títol d'ensenyant aprovant unes poques assignatures, s'organitzaren cursets per que els oficials de l'exercit obtinguessin el títol de Mestre...²

A l'època franquista els docents foren figures clau per a la transmissió dels valors i ensenyaments nacionalcatòlics sobre els infants. Hi havia un especial interès a formar mestres que tenguessin ben present el model escolar d'acord amb la relació "pàtria-religió". La seva preparació pedagògica i psicològica pretenia dotar-los d'una cultura, d'acord amb els nous valors dictatorials, convertint-los en exemples de moralitat, vocació i autoritat, abocats a adoptar el perfil de mestres als quals els importà la formació científica dels seus alumnes al servei de tres ideals: Déu, Espanya i el nacionalsindicalisme. Per això les escoles es varen omplir d'excombatents, mutilats de guerra, familiars de caiguts en combat i individus de reconeguda adhesió al règim.

La tasques que realitzaven els docents eren d'obligat compliment segons els programes proposats pel règim i rebien un ferreu control ideològic i un sever adoctrinament. Els mestres en la seva pràctica docent quotidiana, havien d'impartir una disciplina fèrria inculcant valors com l'esforç o el sacrifici, i era a través del càstig físic i psicològic com afavorien que els alumnes es convertissin en éssers dòcils i obedients. Els estudiants eren la figura a formar, instruir i ensinistrar, a la qual corresponia mostrar submissió i obediència, dominada mitjançant les ordres, la imposició, la repressió, la cohibició, el càstig i la repetició.

El material didàctic que empraven els docents era imposat totalment pel règim. A molts centres utilitzaven els "quaderns de rotació" a mena de diari, en els quals quedaven reflectides les activitats que es duïen a terme al llarg de la jornada escolar i que els inspectors supervisaven per veure el desenvolupament del curs. Allà on aquestes inspeccions no es duïen a terme, principalment a l'àmbit rural, els mestres confiaven la seva pràctica educativa en els manuals escolars i els models de lliçons pràctiques publicats per les editorials de l'època.

Respecte als mestres en àmbits rurals, es considerava la figura del docent com una autoritat que disposava del control absolut de l'educació dels infants del

2 Janer Manila, Gabriel: «L'Escola Normal de la postguerra». *Arc, L: quadern informatiu de l'Institut de Ciències de l'Educació de la Universitat de les Illes Balears*, 1998, vol. 5, p. 33-37.

poble. No sols acompanyaven els alumnes al llarg de la jornada escolar, sinó en altres activitats que els menors realitzaven fora de l'aula. Era freqüent que nins i nines anassin a cercar el metre o la mestra els diumenges per anar a missa, fessin activitats de formació fora de l'escola, com ensenyar a les nines a cosir o preparar els nins per a la formació secundària, i que s'implicassin en activitats culturals que es desenvolupaven al poble. A poc a poc els mestres començaren a tenir una posició acomodada, puix que disposaven d'estudis superiors i els poders públics del municipi recorrien a ells per a l'alfabetització de la comunitat.

El dia a dia dels alumnes estava marcat per rituals. Al començament de la jornada era alçada la bandera de Falange; els alumnes acompanyats del director es posaven fermes en files i es cantava el "Cara al sol" a l'exterior de l'edifici. Els mestres proclamaven la consigna del dia o de la setmana i es desfilava cap a les classes, cantant himnes patriòtics en molts casos. Al final de la jornada es baixava la bandera i es repetia la consigna *¡Por el Imperio hacia Dios! ¡Viva Franco!* També havien de resar l'oració en record a José Antonio i *Un Padre Nuestro por los Caídos por Dios, España y su revolución nacionalsindicalista*, que havia de ser contestada amb el crit *¡Presentes!* També, tant a l'escola pública com a la privada, es resava en entrar i sortir de classe. Durant els capvespres del mes de maig se celebrava el mes de les flors dedicat a la Verge Maria.

Les matèries que s'estudiaven estaven dividides en tres blocs de coneixements: instrumentals, formatius i complementaris. En el bloc instrumental estaven incloses la lectura interpretativa, l'expressió gràfica, l'escriptura ortogràfica, la redacció, el dibuix i el càlcul. El bloc formatiu comprenia les matèries de Geografia i Història, la Religió, la Formació de l'esperit nacional, la Llengua espanyola, les Matemàtiques i l'Educació Física. El bloc complementari estava destinat a les Ciències Naturals, Música i cant, i per a les nines, els treballs manuals i les tasques considerades femenines. L'Església catòlica es va encarregar de les doctrines religioses i la Falange ho va fer de les físiques, de l'educació femenina i de l'adoctrinament polític, a més d'assolir importància a l'àmbit educatiu en sorgir el Frente de Juventudes y la Sección Femenina.

Les famílies donaven suport activament a la tasca docent en la formació del caràcter i la personalitat dels infants. Era necessari, per tant, que la família continuàs amb les mesures disciplinàries imposades pel mestre, que tenien com a darrera finalitat corregir els seus defectes, encaminar els seus hàbits i estimular l'autogovern. Els fills havien de ser considerats com a éssers passius als quals s'havia de conduir i aregar en tot moment per formar un model de ciutadà que respongués als interessos del nou Estat. Es pretenia no sols el perfeccionament estètic de l'individu, sinó també el de la raça hispànica, una de les grans obsessions del règim dictatorial.

Quant a la normativa vigent durant la dictadura, en el primer franquisme va aparèixer la Llei d'ensenyament de 1945, que va ser la llei més influent durant el règim. Dirigida a l'educació primària, en ella es concretaven els valors religiosos i nacionals que s'havien d'impartir a totes les escoles del país. Aquest model educatiu cercava que les noves generacions obtinguessin una formació del caràcter en *Orden al cumplimiento del deber y a su destino eterno e infundirles el amor y la idea del Servicio a la Patria, de acuerdo con los principios inspiradores del Movimiento y el dogma y moral católica*. En el seu article 42, la Llei introduïa una *Cartilla Escolar* que afavoria la recollida de dades personals i acadèmics dels alumnes per poder acreditar els estudis realitzats i, un cop finalitzats els primaris, poder exercir algunes professions.

2. MESTRES DE LES ESCOLES PÚBLIQUES D'INCA (1940-1950)

A la ciutat d'Inca, entre 1940 i 1950, hi havia cinc escoles públiques; una unitària de nins que aviat es va convertir en secció de Graduada, una Graduada de nins amb secció de pàrvuls, una Graduada de nines i dues escoles rurals unitàries: Tirasset i Can Boqueta.

A continuació presentam una breu biografia dels mestres i les mestres que van exercir a aquestes escoles durant el període indicat. Les lletres JEL entre parèntesi signifiquen que ja s'ha presentat una biografia sobre el mestre o la mestra en alguna de les Jornades d'Estudis Locals d'Inca.

3. ESCOLA UNITÀRIA DE NINS D'INCA

Luis Alguacil Montis (JEL). Palma, 1908. Mestre de primer ensenyament i batxiller. Pel mes de juny de 1935 arribà a la unitària gràcies a una permuta. L'any 1941, després de la transformació de l'escola passà a la Graduada de nins d'Inca com a director provisional (ja ho havia estat l'any 1936). El setembre de 1968, per concurs de trasllats, prengué possessió d'una secció de la Graduada de Jaime I (Palma).

4. ESCOLA GRADUADA DE NINS D'INCA

Fou creada per Ordre de 24 de desembre de 1931, amb l'establiment de dues seccions i la transformació de dues escoles unitàries de nins. Per tant, era una Graduada de quatre seccions (direcció i tres més, una de les quals havia de ser de pàrvuls). Per OM de 22 d'octubre de 1941, la Unitària es transformà en una secció més de la Graduada.

4.1. Direcció

En un primer moment, la secció de direcció fou ocupada pels mestres que s'exposen a continuació, però, tot i això, no sempre fou ocupada pel qui realment era el director del centre.

Gabriel Garau Pons. Campanet, 1911.

Mestre de primer ensenyament. Dia 4 de febrer de 1939 va arribar com a interí a la Graduada com a substitut del mestre sancionat Àngel Vallès Monter (JEL). Romangué a l'escola fins el 16 de novembre de 1940, en què va cessar a causa de l'arribada d'un mestre propietari.

Ramon Pieras Castell. Andratx, 1899.

Mestre de primer ensenyament. Després de la seva separació definitiva del magisteri quan era mestre de Felanitx, el 17 de novembre de 1940 fou readmès, i arribà com a propietari a la Graduada de nins. El 17 d'octubre de 1944 fou detingut, i no va tornar a exercir fins dia 16 de desembre de 1945, quan es va sobreseure la seva causa i fou reintegrat al centre. Pel setembre de 1947 li fou concedit el trasllat a una escola de Girona.

Bartomeu Serra Martí. Alcúdia, 1919.

Mestre de primer ensenyament. Interí substitut de Ramon Pieras entre el dia 3 de gener i el 15 de desembre de 1945.

Bartomeu Roig Bestard. Palma, 1924.

Mestre de primer ensenyament. Va exercir com a mestre provisional a la Graduada de nins entre el primer d'octubre de 1947 i el 31 d'agost de 1948, en què va cessar per l'arribada d'un mestre propietari.

Pere J. Fornés Perelló (JEL). Inca, 1885.

Dia primer de setembre de 1948, després de complir la sanció derivada del procés de depuració, fou reintegrat. Va seguir fent feina a l'escola fins dia 3 de juliol de 1957, en què es va jubilar.

4.2. Secció primera

Pere Colom Bernat. Sóller, 1915.

Mestre de primer ensenyament. El 5 de febrer de 1938 va arribar a la graduada de nins com a mestre interí substituïnt el mestre sancionat Pere J. Fornés Perelló (JEL). Tot i que no tenia la plaça en propietat, va exercir al centre fins el 22 de gener de 1941. Durant aquest temps va gaudir d'un augment

de categoria professional i, per tant, també de sou passant de 3.000 a 4.000 pessetes anuals.

Pere Serra Pastor. Sóller, 1912.

Mestre de primer ensenyament i batxiller universitari. Quan va esclatar la Guerra era mestre de la Graduada Annexa a la Normal de mestres, i fou suspès de feina i sou a partir del primer d'octubre de 1936. Se l'acusava principalment d'haver signat la resposta al "missatge".³ El 27 de juliol de 1937 la Comissió Depuradora Provincial va acordar per unanimitat proposar la sanció de separació definitiva del servei per a aquest mestre. Però tres anys després, el 27 de juliol de 1940 es va resoldre el seu expedient de depuració amb la sanció de suspensió de feina i sou per un any i trasllat dins la província. Dia 23 de gener de 1941 prengué possessió, per trasllat forçós, de la secció primera de la Graduada de nins d'Inca. Un temps després, el 23 de setembre de 1947, fou detingut i condemnat:⁴

En concepto de autor responsable de un delito de ESCÁNDALO PÚBLICO, con la concurrencia de una circunstancia agravante, a la pena aceptada de seis meses de arresto mayor, multa de cinco mil pesetas y doce años de inhabilitación para cargos públicos, con el arresto substitutorio de treinta días caso del impago de la multa, con las accesorias de suspensión de todo cargo público, profesión, oficio y derecho a sufragio durante el tiempo de la condena y el pago de las costas. (...).

Per tant, fou separat del magisteri. El 6 de juny de 1951, davant la importància dels fets i tenint en compte que el mestre no havia remès cap plec de descàrrecs, fou separat de forma definitiva del magisteri i va deixar de ser mestre. Evidentment aquesta sanció no tenia res a veure amb el procés de depuració del magisteri.

Pere Rubert Perelló. Inca.

Va ser mestre de la Graduada de nins entre el 15 de novembre de 1947 i el 31 d'agost de 1948.

Miguel Payeras Prats. Inca, 1922.

Mestre de primer ensenyament i batxiller universitari. Ja havia exercit a la Graduada de nins de forma provisional uns anys abans. Dia 1 de setembre de 1948 prengué possessió de la seva plaça com a mestre propietari provisional i va romandre al centre fins el 31 d'agost de 1949.

³ Manifest publicat el 10 de juny de 1936 signat per 153 representants de la cultura de Mallorca com a resposta al manifest anterior ("Missatge als mallorquins"), signat per un grup d'intel·lectuals de Catalunya i del Principat, en què es reconeixia la participació illenca en el passat i es convidava els mallorquins a col·laborar en el futur.

⁴ AMEIB. Arxiu. Secció administrativa. Expedient personal del mestre Pere Serra Pastor.

José Benítez Meco. Alhucemas (Màlaga), 1912.

Mestre de primer ensenyament. Durant el procés de depuració del magisteri, essent mestre de l'escola de Son Carrió, fou acusat de ser ateu. El 27 de juliol de 1940 es va resoldre el seu expedient de depuració amb la sanció de⁵ *Inhabilitación para cargos directivos y de confianza en Instituciones Culturales y de Enseñanza*. Dia primer de setembre de 1949, per concurs de trasllats,⁶ prengué possessió com a mestre propietari de la primera secció de la Graduada de nins d'Inca, on va fer feina fins el 31 d'agost de 1967, en què va cessar per anar a l'escola Jafudà Cresques de Palma.

4.3. Secció segona

Felip Company Calafat. Consell, 1874.

Mestre elemental de primer ensenyament. Essent mestre d'una secció de la Graduada de nins de la Soledat (Palma), dia primer d'octubre de 1936 fou suspès de feina i sou. El 19 de maig de 1937 la Comissió Depuradora Provincial va acordar per unanimitat proposar la jubilació d'aquest mestre. El 31 de març de 1938, d'acord amb l'Ordre del Ministeri d'Educació Nacional, se'l reposava al seu càrrec, encara que estigués suspens de sou i feina, ja que no estava proposat per a la separació definitiva. El 5 de maig de 1938, la Comissió Depuradora va comunicar al cap de la Secció Administrativa que, estant pendent la seva jubilació forçosa, fos integrat en una secció de Graduada a un altre municipi on no hagués exercit com a mestre. I aquest municipi va ser Inca. El 10 de maig prengué possessió de la secció segona de la Graduada de nins d'Inca. El 9 de novembre de 1939 li van desestimar la instància en la qual sol·licitava li fos aixecada la sanció de no poder exercir càrrecs directius. Però el 27 de juliol de 1940 es va resoldre el seu expedient de depuració amb la sanció de:⁷ *Suspensión de empleo y sueldo por dos años, traslado fuera de la provincia con prohibición de solicitar vacantes en cinco años e inhabilitación para cargos directivos y de confianza*.

Amb la baixa del mestre Company la secció va quedar vacant durant un temps.

5 AMEIB. Arxiu. Secció administrativa. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre José Benítez Meco.

6 Adjudicació de les destinacions atorgades als funcionaris docents del cos de mestres a partir dels seus mèrits.

7 AMEIB. Arxiu. Secció administrativa. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Felip Company Calafat.

Joan Pujadas Llinàs. Ferrol, 1921.

Mestre de primer ensenyament. El seu primer destí com a mestre interí va ser a la Graduada de nins d'Inca, on va exercir molt poc temps, del 22 d'octubre al 20 de novembre de 1940.

Enric Vives Matas. Palma, 1913.

Mestre de primer ensenyament, mestre del grau professional i batxiller universitari. Essent mestre de la Graduada de nins de Santa Catalina, el primer d'octubre de 1936, fou suspès de feina i sou pel primer Tribunal de Depuració. El 5 d'agost del 1937, el Tribunal Depurador Provincial va acordar remetre-li el plec de càrrecs i el 31 proposava, per una unanimitat, la seva separació definitiva del servei. S'ignorava el seu domicili, i no havia respost a la requisitòria publicada al *Butlletí Oficial de la Província*. El 27 de febrer de 1940 van estudiar nous documents aportats i van acordar remetre'ls a Burgos perquè s'unissin al seu expedient, i es va modificar la proposta de sanció a inhabilitació per a càrrecs directius, però fou declarat apte. El 24 de novembre de 1940 arribà a la secció segona de la Graduada, on va exercir fins dia 31 de desembre de 1943.

Pere Pons Bennàssar. Búger, 1898.

Mestre de primer ensenyament. Essent mestre de sa Pobla, el primer d'octubre de 1936 fou suspès de feina i sou durant el primer procés de depuració. El 15 de juny de 1937 es va decidir remetre-li el plec de càrrecs on se l'acusava de ser simpatitzant del Front Popular i tenir deficients conductes professional i religiosa. Després de demanar informes a les autoritats de Búger, el 6 d'octubre de 1937 la Comissió Depuradora Provincial va acordar, per unanimitat, proposar la seva separació del servei. El 21 de setembre de 1940 es va resoldre el seu expedient de depuració amb la sanció de separació definitiva del servei, però pel mes d'octubre de 1942 li revisaren l'expedient i anul·laren l'ordre de separació definitiva sancionant-lo amb trasllat dins la província durant dos anys. I dia 1 de febrer de 1943 prengué possessió com a propietari provisional d'una secció de la Graduada de nins de Llubí. El primer de gener de 1944, per concurs de trasllats, passà a la Graduada de nins d'Inca, on exercí fins dia 9 de febrer de 1945.

Joan Moragues Perelló. Petra, 1909.

Mestre de primer ensenyament. Va exercir a la Graduada de nins entre el 24 de febrer i el 31 d'agost de 1945.

Miguel Payeras Prats. Inca, 1922.

Mestre de primer ensenyament i batxiller universitari. Mestre de la secció segona entre dia primer de setembre de 1945 i el 30 de setembre de 1946.

Gabriel Salom Salom. Santa Maria del Camí, 1901.

Mestre de primer ensenyament. Dia primer d'octubre de 1946 va arribar a la secció segona gràcies a un concurs de trasllats. Va ser mestre de la Graduada fins el 31 d'agost de 1963, en què va cessar per anar a la Graduada de nins de Jaume I de Palma.

4.4. Secció de pàrvuls

Catalina Serra Calvís. Palma, 1912.

Mestra de primer ensenyament i professora de costura i patronatge. Va arribar a la Graduada de nines el primer d'octubre de 1939 i va fer feina a l'escola fins dia 3 de novembre de 1940. Era mestra interina, i va cessar per l'arribada d'una propietària.

Joana Aina Estelrich Ferrer. Selva, 1893.

Mestra de primer ensenyament i batxiller. De l'1 d'octubre de 1936 al 14 de setembre de 1937, per Ordre governativa, ja havia exercit a Inca. Dia 5 de novembre de 1940, de forma provisional, fou traslladada de bell nou a Inca, a la secció de pàrvuls de la Graduada de nins, perquè la seva escola de Manacor havia clausurat per falta de local. Va exercir a l'escola fins dia 22 de gener de 1941, en què va morir.

Clara Utesá Barcia

Mestra de primer ensenyament. Va exercir a la secció de pàrvuls de la Graduada de nins del 22 de febrer de 1941 al 31 de desembre de 1943.

Teresa Mas Brotad. Palma, 1905.

Mestra de primer ensenyament. Va arribar a la secció de pàrvuls de la Graduada dia primer de gener de 1944 a través d'un concurs de trasllats. Va ser mestra d'aquesta secció fins el 31 d'agost de 1958, quan va passar a la Graduada Finestres Verdes de Palma.

4.5. Alumnes en pràctiques que van exercir a la Graduada de nins d'Inca entre 1940 i 1950

Francesc Fornés Vich (01-08-1940, 30-06-1942), Manuel Fernández Fernández (01-08-1940, 30-06-1942), Francesc Forteza Segura (01-02-1942, 31-12-1942) i Antoni Salom Orell (01-02-1942, 31-12-1942).

5. ESCOLA GRADUADA DE NINES D'INCA

Creada per Ordre de 31 de desembre de 1931 amb l'establiment de dues seccions i la transformació de dues escoles unitàries de nines. Per tant, era una Graduada de quatre seccions (direcció i tres més).

5.1. Direcció

Maria Concepció Nicolau de Montaner. Inca, 1906.

Mestra de primer ensenyament. Dia 11 de juliol de 1934, gràcies a unes oposicions, arribà com a mestra de secció a la Graduada de nines. Del primer d'octubre de 1936, per Ordre ministerial durant el primer procés de depuració, al 14 de setembre de 1937 fou desplaçada a la Graduada de nines de Santa Catalina de Palma. Va continuar a Inca fins el 30 de setembre, quan va passar com a directora a l'Escuela del Hogar del Instituto femenino de Enseñanza Media de Palma.

Margalida Florit Rebassa. Sa Pobla, 1920.

Mestra de primer ensenyament. El seu primer destí com a mestra interina va ser a la Graduada de nines d'Inca, on va fer feina del 22 d'octubre de 1942 al 31 de gener de 1945.

Francisca Barceló Vidal. Lluçmajor, 1914.

Mestra de primer ensenyament i batxiller superior. Dia 1 de febrer de 1945 fou nomenada mestra opositora en curs de pràctiques, i va exercir a la Graduada de nines fins el 31 d'agost del mateix any.

Caridad Segura Miró. Palma, 1922.

Mestra de primer ensenyament i batxiller universitari. Després de fer les pràctiques a l'escola de Lloseta, dia 1 de setembre de 1945 arribà a la Graduada de nines com a propietària provisional després de fer oposicions. Va exercir a l'escola fins dia 30 de setembre de 1946.

Margalida Florit Rebassa. Sa Pobla, 1920.

Mestra de primer ensenyament. Després de fer feina com a interina a l'escola de Sineu i a la de Fornells, després d'unes oposicions, dia 1 d'octubre de 1946 va tornar a la Graduada d'Inca gràcies a un concurs de trasllats. No es va moure de l'escola fins dia 11 de febrer de 1955, en què passà a la Graduada de nines núm. 2 de Maó.

5.2. Secció primera

Maria Erencia Alvarado (JEL). Màlaga, 1912.

Mestra de primer ensenyament. Va arribar a la Graduada com a mestra interina el 12 de novembre de 1934 i ja no es va moure de l'escola fins que va morir, el 23 de gener de 1971. Tenia 59 anys.

5.3. Secció segona

Maria Mas Fullana (JEL). Palma, 1909.

Mestra de primer ensenyament. Dia 12 de novembre de 1934 prengué possessió com a mestra propietària (per oposició) d'una secció de la Graduada de nines d'Inca. El primer d'octubre de 1936, per Ordre governativa, fou traslladada a l'Escola Unitària de nines d'Ariany. Essent mestra d'Ariany, el 13 d'abril del 1937, la Comissió Depuradora es va assabentar d'una instància que havia presentat al governador civil per ser reposada en el càrrec que ocupava a Inca. Es va comunicar que el trasllat no era degut a cap sanció, sinó als canvis de plaça anteriors. El 30 de novembre de 1937 es va aprovar remetre-li el plec de càrrecs. El 21 de desembre de 1937 es va acordar sol·licitar la sanció de trasllat a causa de l'ambient hostil. El 21 de setembre de 1940 es resolgué definitivament el seu expedient de depuració amb la sanció de trasllat dins la província, i el 17 de novembre s'executà la sanció, i va prendre possessió per trasllat forçós de la secció de pàrvuls de la Graduada de nins de Ciutadella. La seva plaça a la Graduada quedà vacant.

Maria Magdalena Pujol Oliver. Palma, 1913.

Mestra de primer ensenyament. Essent mestra de l'escola de Son Ferriol, es va resoldre el seu expedient de depuració, i fou sancionada amb el trasllat a una altra escola dins la província, amb la prohibició de sol·licitar vacants en dos anys i la inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança. Per aquest motiu, dia 17 de novembre de 1940 passà, com a mestra propietària, a la Graduada de nines, on va exercir fins el 31 d'agost de 1957, en què va cessar per anar a la Graduada de sa Indioteria de Palma.

5.4. Secció tercera

Joana Rotger Cifre

Mestra de primer ensenyament. Va exercir a la Graduada de nines entre el 21 de desembre de 1938 i el 30 de juliol de 1942.

Isabel Estrades Pujol. Palma, 1915.

Mestra de primer ensenyament. Dia 1 d'agost de 1942 arribà a la Graduada com a propietària provisional, i va romandre al centre fins el 27 de novembre de 1947.

Maria Concepció Nicolau de Montaner. Inca, 1906.

Mestra de primer ensenyament. Fou reintegrada a la Graduada de nines dia 20 de novembre de 1947, i va exercir a l'escola fins dia 21 d'abril de 1963, quan li fou concedida una excedència.

6. ESCOLA UNITÀRIA DE TIRASSET

Joana A. Beltran Domenech (JEL). Inca, 1914.

Mestra de primer ensenyament. El seu primer destí com a mestra va ser a l'Escola de Tirasset, on va arribar el 14 d'octubre de 1937, i hi va fer feina fins el 31 de desembre de 1943.

Francisco Fornés Vich. Pollença, 1919.

Mestre de primer ensenyament. Dia 1 de gener de 1944, per concurs de trasllats, prengué possessió com a mestre propietari de l'Escola rural de Tirasset. Va ser mestre de Tirasset fins el 16 d'octubre de 1952, en què va cessar perquè li van concedir una excedència. Durant la seva estada a l'escola va tenir dos substituïts: Ramon Llabrés Fiol, entre el 22 i el 30 de gener de 1944, i Joan Garcias Campins, entre el 24 i el 28 de febrer de 1945.

7. ESCOLA UNITÀRIA DE CAN BOQUETA

Gaspar Forteza Cortès. Alcúdia, 1905.

Mestre de primer ensenyament. El 21 de novembre de 1939 fou nomenat mestre interí de l'Escola Unitària mixta de Can Boqueta, on va exercir fins el 23 de novembre de 1940.

Josep Vallès Pons. Xàbia (Alacant), 1912.

Mestre de primer ensenyament. Va ser mestre de Can Boqueta entre el 24 de novembre de 1940 i el 14 de novembre de 1948,

Blai Socías Mestre. Petra, 1915.

Mestre de primer ensenyament i batxiller universitari. Va exercir a l'escola entre el 15 de novembre de 1948 i el 31 d'agost de 1957, en què va passar a la Graduada de nins d'Inca.

8. CONCLUSIONS

El règim franquista el que pretenia era eliminar l'obra educativa de la Segona República Espanyola, difondre dins les escoles els principis ideològics dels vencedors de la Guerra Civil espanyola, establir un ideari pedagògic basat en el nacionalcatolicisme i depurar del magisteri el personal docent que no fos afí al règim; és a dir, acabar amb un sistema educatiu que es caracteritzava per ser democràtic, laic, promotor de la igualtat de sexes mitjançant la coeducació, igualitari, integrador, respectuós amb les llengües i cultura pròpies de les regions autònomes, plural, contrari a l'adoctrinament i obert a les innovacions pedagògiques.

L'autoritarisme era un dels trets essencials del règim franquista, del qual formava part el sistema educatiu. Per això, els principis que regien la relació entre mestres i alumnes eren els d'unitat, jerarquia, obediència i disciplina. Un dels objectius principals era "formar la voluntat, la consciència i el caràcter del nin en ordre al compliment del deure i el seu destí etern". La religió catòlica inspirava els programes educatius de tots els nivells. S'havia d'impregnar d'esperit religiós la tasca educativa, així com d'esperit patriòtic. Per altra banda, l'escola pública era subsidiària dels col·legis de l'Església, especialment pel que fa a l'ensenyament mitjà.

El règim establia l'estricta separació de nins i nines, i una formació diferenciada per a ambdós sexes. Considerava que la coeducació era contrària als principis religiosos del moviment i la suprimia. La nina era considerada per definició inferior al nin, que constituïa el model general d'individu. Això va significar la introducció d'assignatures especials per a les nines. Les dones que fessin el batxillerat i arribessin a la Universitat havien de ser una excepció, puix que el seu destí havia de ser la llar.

Existien dos sistemes educatius al país: un per a les famílies de les classes altes i mitjanes que duïen els seus fills als col·legis religiosos, i que aconseguïen arribar a la Universitat; i un altre per als sectors socials menys afavorits, que duïen els seus fills a les escoles nacionals i que quasi mai passaven de l'ensenyament primari, i s'incorporaven tot d'una al mercat de treball. Això feia de l'escola una institució classista, per afavorir les classes acomodades que havien promogut i subvencionat el cop d'estat.

Els materials i llibres de text havien de passar la censura per evitar que hi hagués continguts considerats massa liberals i, per tant, quedaven prohibits aquells aspectes relacionats amb els darrers corrents científics o pedagògics europeus, i eren dominants els continguts i valors de la religió catòlica. La

història es va posar al servei propagandístic nacional, i era considerada com una interpretació ideològica del passat, una servidora de l'ensenyament polític i eclesiàstic.

Es va reprimir la llibertat d'expressió en tots els mitjans de comunicació, i s'hi imposà el castellà com a llengua única i, mitjançant el control d'aquests, el règim enviava a la societat una imatge propagandística de si mateix.

Els mestres que des del primer moment es van mostrar fidels als sollevats, després de ser depurats, ben aviat van seguir exercint a les escoles on tenien la plaça o a una altra de millor, com a premi a la seva fidelitat. Però d'altres van poder seguir amb la seva professió després de sofrir constants investigacions sobre la seva moral, la seva conducta i la forma que tenien d'ensenyar. Algunes de les vacants provocades per les sancions dels mestres foren cobertes per persones fidels al règim franquista que no tenien cap titulació i els únics mèrits de les quals havien estat lluitar al costat de les tropes sollevades o tenir un paper polític destacat en el cop d'estat de juliol de 1936. Les escoles es varen omplir d'excombatents, mutilats de guerra, familiars de caiguts en combat i individus de reconeguda adhesió al règim.

Malgrat això, gràcies als estudis etnogràfics realitzats a partir dels materials que reflecteixen la pràctica quotidiana, es pot observar la diferència que hi ha entre la normativa que regulava el funcionament de l'escola franquista i el que realment acabava succeint dins les aules. No es pot oblidar que molts dels mestres que exerciren en els anys quaranta eren els mateixos que abans de la Guerra. Mestres que havien estat depurats, això sí, però que també eren hereus d'una cultura escolar anterior i, sobretot, eren dipositaris de tota una sèrie de coneixements i recursos metodològics que feren que, en un context de transformació política, la seva pràctica escolar reflectís més continuïtats que ruptures. Això rai, les tasques que realitzaven els docents eren d'obligat compliment, segons els programes proposats pel règim, i rebien un ferri control ideològic i un sever adoctrinament. El material didàctic era imposat totalment pel règim.

Respecte als mestres en àmbits rurals, es considerava la figura del docent com una autoritat que disposava del control absolut de l'educació dels infants del poble. No sols acompanyaven els alumnes al llarg de la jornada escolar, sinó en altres activitats que els menors realitzaven fora de l'aula. A poc a poc els mestres començaren a tenir una posició acomodada, puix que disposaven d'estudis superiors, i els poders públics del municipi recorrien a ells per a l'alfabetització de la comunitat.

Les famílies donaven suport activament a la tasca docent en la formació del caràcter i la personalitat dels infants. Era necessari, per tant, que la família continués amb les mesures disciplinàries imposades pel mestre, que tenien com a darrera finalitat corregir els seus defectes i encaminar els seus hàbits.

Durant aquest període varen exercir al municipi d'Inca un total de 38 mestres i 4 alumnes en pràctiques. D'aquests 38 mestres, 10 foren sancionats, dada que significa el 26 % del total, mentre que 28 foren declarats aptes, xifra que representa el 74 % del total. Aquestes dades ens donen una imatge del tarannà polític de la població docent durant aquells anys.

REFERÈNCIES

Barceló Bauzà, Gabriel, 2023. Cultura i pràctiques escolars a la Mallorca de la postguerra (1939-1949).

Barceló Bauzà, Gabriel, 2014. XXI Jornades d'Història de l'Educació. La escuela en Mallorca durante el franquismo, una aproximación a través de las memorias de prácticas del "Fondo Romero Marín".

Barceló Bauzà, Gabriel, 2018. La práctica escolar durante los primeros años del franquismo. Ley de Enseñanza Primaria, 1945.

Ley de Instrucción Pública (Ley Moyano), 1857.

Marco, Jorge, 2012. Sombras de guerra. La represión franquista en España (1936-1950).

Marquès, Salomó & Portell, Raimon, 2006. Els mestres de la República. Badalona.

Onieva, A. J., 1938. Héroes. Burgos.

Tomàs Ramis, Pau *et al.*, 2023. Guerra Civil i primer franquisme a Mallorca (1939-1959). Palma.